

Список використаних джерел

1. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064>
2. Ступак О. Відшкодування шкоди, завданої війною. 02 травня 2025р. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/Vidshkodyvanna_skody_2025_02_05.pdf
3. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 06 листопада 2023 року у справі № 910/5699/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115272587>
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20 липня 2022 року у справі № 910/4210/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105612017>
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 червня 2024 року у справі № 216/5657/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120065557>

ШАПОВАЛ Леся Іванівна,

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри цивільного права та процесу
Національна академія внутрішніх справ,
м. Київ

МЕЖІ ДИСПОЗИТИВНОСТІ У СІМЕЙНИХ СПОРАХ: НІКЧЕМНІСТЬ ВІДМОВИ ВІД ДИТИНИ

Диспозитивність є однією з фундаментальних засад приватного права, яка надає учасникам правовідносин свободу в реалізації своїх прав, обов'язків та способів їх захисту. Однак у сімейному праві, на відміну від класичного цивільного, межі свободи розсуду сторін суттєво звужені наявністю імперативного публічного інтересу – захисту прав найвразливіших членів сім'ї, насамперед дітей. На сьогоднішній день, в умовах соціально-економічної нестабільності та демографічної кризи в Україні, спостерігається тривожна тенденція до спроб окремих батьків «спростити» своє життя шляхом так званої добровільної відмови від батьківських прав. Такі дії часто оформлюються нотаріально та подаються до суду як інструмент прискореного вирішення спорів. Таким чином, актуальність даної теми полягає у необхідності чіткого розмежування меж процесуальної диспозитивності (права визнати позов) та імперативних норм матеріального сімейного законодавства, які визнають відмову від дитини юридично нікчемною.

Проблема співвідношення імперативних і диспозитивних початків у сімейному праві традиційно перебуває у фокусі уваги провідних вітчизняних цивілістів. Як зазначає З. В. Ромовська, у сімейному праві свобода розсуду учасників сімейних відносин обмежується необхідністю забезпечення прав та інтересів дитини,

яка є самостійним суб'єктом права [1]. Сучасні дослідники, зокрема Л. В. Красицька, наголошують, що здійснення батьківських прав та обов'язків є не лише особистим суб'єктивним правом, а й соціальним обов'язком. Відповідно, диспозитивність у сімейних відносинах закінчується там, де виникає загроза порушення основоположного принципу забезпечення «якнайкращих інтересів дитини» [2]. У вітчизняній науковій доктрині остаточно утвердилася позиція, що батьківські права мають фідучіарний (довірчий) характер, тому від них неможливо відмовитися шляхом вчинення одностороннього правочину.

Якщо звернемо увагу на судову практику, то побачимо, що судова практика останніх років яскраво демонструє жорстку позицію судів щодо нікчемності так званих «відмов» від дітей. Відповідно до частин 2 та 3 статті 155 Сімейного кодексу України, «батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини. Відмова батьків від дитини є неправозгідною, суперечить моральним засадам суспільства» [3].

Показовим прикладом є постанова Верховного Суду від 14 березня 2025 року у справі № 527/955/24. У цій справі батько просив позбавити матір батьківських прав, аргументуючи це тим, що відповідачка склала нотаріально посвідчену заяву, у якій не заперечувала проти позбавлення її прав, не бажала утримувати сина та піклуватися про нього. Також і 14-річний син подав заяву про згоду на позбавлення матері батьківських прав. Однак суди всіх інстанцій відмовили у задоволенні позову. Верховний Суд наголосив, що визнання позову відповідачем у такій категорії справ не може бути підставою для його задоволення. Позбавлення батьківських прав – це крайній захід, а нотаріально посвідчена заява про згоду на таке позбавлення не доводить факту умисного, винного ухилення від виконання батьківських обов'язків [4].

Аналогічна правова позиція міститься і в постанові Верховного Суду від 20 грудня 2023 року у справі № 522/20260/21. Суд підкреслив, що «позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, який необхідно розглядати як виключний і надзвичайний спосіб впливу на недобросовісних батьків. Позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо і лише за наявності вини у діях батьків» [5].

У цьому контексті виникає цікавий процесуальний аспект: стаття 206 Цивільного процесуального кодексу України дозволяє відповідачу визнати позов на будь-якій стадії провадження. Проте частина 4 і 5 цієї статті містить імперативний запобіжник: «якщо визнання відповідачем позову суперечить закону або порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд постановляє ухвалу про відмову у прийнятті визнання відповідачем позову і продовжує судовий розгляд. Суд не приймає відмову позивача від позову, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє». Тобто у справах про позбавлення батьківських прав визнання позову відповідачем фактично є завуальованою формою відмови від дитини, що прямо заборонено законом.

Підводячи підсумок вище викладеному, хочемо зазначити, що диспозитивність у сімейному та цивільному процесуальному праві має жорсткі межі,

встановлені публічним порядком. Право на відмову від власних прав (відмова від позову, прощення боргу тощо), яке є природним для договірних відносин, є абсолютно неприпустимим щодо батьківських прав. Нотаріальне посвідчення заяв про «згоду на позбавлення батьківських прав» чи «відмову від дитини» створює хибну ілюзію правомірності таких дій у громадян, маніпулює доказовою базою та стимулює штучне ініціювання судових процесів без належних на те підстав (відсутності реальної загрози життю та здоров'ю дитини). Вважаємо за необхідне на законодавчому рівні усунути цю прогалину. Доцільно внести доповнення до Закону України «Про нотаріат» та Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, передбачивши пряму заборону нотаріусам засвідчувати справжність підпису на заявах, зміст яких зводиться до відмови від батьківських прав або згоди на позбавлення батьківських прав щодо власної дитини (за винятком передбаченої законом процедури надання згоди на усиновлення). Це сприятиме зменшенню кількості штучних судових процесів та забезпечить превентивний захист сімейних прав.

Список використаних джерел:

1. Ромовська, З. В. Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент. / З. В. Ромовська. 3-тє вид., переробл. і допов. із змінами та доп. на 01.09.2008 р. К.: Правова єдність, 2009. 432 с.
2. Красицька Л. *Про правову природу батьківських прав. Актуальні проблеми держави і права.* 2012. №66. С. 172–178.
3. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 14 березня 2025 року у справі № 527/955/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125933110>
5. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 20 грудня 2023 року у справі № 522/20260/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115937376>